

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Актуальні питання прикладної юридичної
психології»
обов'язкових компонент
освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти

053 Психологія (Юридична психологія)

Тема № 3. *Особистість в юридичній психології. Психічні процеси,
властивості і стани, і їх відображення в сфері права*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Філоненко В.М.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 3

1. Особистість в юридичній психології. Психічні процеси, властивості і стани, і їх відображення в сфері права.

Література

Основна

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ : ВД «Дакор», 2019. 236 с.
[https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jur_ydychna%20Psychologija%20\(1\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jur_ydychna%20Psychologija%20(1).pdf)
2. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с.
<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>.
3. Шинкаренко І.О. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 174 с.
https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf
4. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf
5. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.
<https://dspace.lgpu.org/xmlui/bitstream/handle/123456789/507/3Np3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2500/Administratyvna%20diialnist%20politsii%20u%20pytanniakh%20ta%20vidpovidiakh_navchalnyi%20posibnyk_2017.pdf?sequence=2&isAllowed=y

7. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.
http://www.college-business.dp.ua/docs/other_information_237.pdf

Допоміжна

1. Ніколаєнко С.І, Ніколаєнко С.О. Юридична психологія : навчально-методичний посібник щодо самостійного вивчення дисципліни. Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України” : Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2014. 145 с.

https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/50590/6/Nikolaienko_Yurydychna_psykholohiia.pdf;jsessionid=9DB9E95DD193EBBE54CC44D0871BAC91.

2. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. профілю / Держ. закл. „Луган. нац. унт імені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с.

https://elearn.nubip.edu.ua/pluginfile.php/639007/mod_resource/content/0/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

Столяренко О. Б. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

<https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Psykholohia-osobystosti.-Stoliarenko-O.-B..pdf>.

4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред.

В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5870>

5. Бочаріна Н.О. Психологія особистості : навчальний посібник.

Переяслав-Хмельницький, 2014. – 188 с.

<http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/1068/%D0%9F%D0%B E%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%91%D0% BE%D1%87%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&is Allowed=y>

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pra civnikiv_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Особистість в юридичній психології. Психічні процеси, властивості і стани, і їх відображення в сфері права.

У спеціальній психологічній літературі, як і в повсякденній людській взаємодії, часто вживаються терміни «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість». Змістовно ці поняття тісно переплетені між собою, але їх співвідношення з психологічним поняттям «особистості» дозволяє більш повно розкрити останнє. Більш того, особистістю можна стати лише в суспільстві, формуючись і розвиваючись в тій чи іншій системі суспільних відносин.

Людина - це родове поняття, яке вказує на віднесеність істоти до вищого ступеня розвитку - до людського роду. У цьому понятті затверджується генетична зумовленість розвитку власне людських ознак і якостей.

Індивід - це одиничний представник виду гомосапієнс. Як індивіди люди відрізняються один від одного не тільки морфологічними особливостями

(зріст, колір очей, статуру і т.д.), але і психологічними властивостями (здібності, темперамент, емоційність).

Індивідуальність - це єдність неповторних особистісних властивостей конкретної людини. Ця своєрідність його психофізіологічної структури (типу темпераменту, фізичних і психічних особливостей, інтелекту, світогляду, життєвого досвіду).

Людина, будучи наділеним від народження відповідними біологічними передумовами (тобто нормальним морфологічно розвинутим організмом, включаючи мозок, здатний до подальшого розвитку), стає особистістю по мірі засвоєння соціального досвіду у всіх його проявах (способів і засобів виробництва, духовної культури, прийомів чуттєвого пізнання, абстрактного мислення і т.д.). Людина здобуває нові особистісні якості, коли вступає у відносини з іншими людьми і ці відносини стають «створюючими» його особистість. У індивіда в момент народження ще немає цих придбаються особистісних якостей. Особистість - це людина, що виступає як суб'єкт пізнання і перетворення світу. Це людина як носій свідомості (К.К. Платонов). Активна розробка проблем особистості почалася з кінця 30-х років 20 сторіччя. До другої половини 20 століття склалися різні підходи до дослідження особистості: біхевіористська, биогенетическая, психоаналітична, когнітивна та гуманістична.

Біхевіористская теорія виходить з домінуючою значимості тих чи інших моделей поведінки у формуванні особистості.

Биогенетичний орієнтована теорія пов'язує розвиток людини і його особистості з його онтогенезом (процес індивідуального розвитку організму) із закладеною в ній філогенетичної (історично обумовленої) програмою.

Психоаналітична теорія особистості, розроблена З.Фрейдом, аналізує поведінку особистості виходячи з глибинної структури підсвідомості, виділяючи сексуальну енергію в якості основного рушійного чинника.

Самосвідомість З. Фрейд порівнював з вершиною айсберга, вважаючи що лише незначна частина того, що характеризує його як особистість,

усвідомлюється їм актуально. Людина в змозі правильно зрозуміти і пояснити тільки невелику частину своїх вчинків. Тільки спеціальні процедури, розроблені в психоаналізі, дозволять проникнути в несвідоме і зняти напругу.

Социогенетическим орієнтація ставить в основу процесу соціалізації та навчання в широкому сенсі слова, стверджуючи, що психологічний вікове зміна особистості залежить від змін у суспільному становищі, соціальних ролей, прав і обов'язків, тобто від структури соціальної діяльності індивіда.

Відповідно до бихевиористкой теорією особистості соціальні ролі людей і більшість форм соціальної поведінки особистості є в результаті спостережень за соціальними моделями, які задають батьки, вчителі, товариші й інші члени соціуму. Індивідуальні відмінності в поведінці людей виступають складовою взаємодії та взаємовідносин між людьми.

Особистість при такому підході - це результат впливу на індивіда навколишнього середовища і соціальної ситуації.

Когнітивна теорія особистості. Основну роль у поясненні поведінки особистості відводить знанням. Персонологічні (особистісно-центрована) орієнтація на перший план висуває свідомість і самосвідомість суб'єкта, вважаючи, що основу розвитку особистості становить творчий процес реалізації її власних життєвих цілей і цінностей.

Гуманістична теорія особистості пояснює поведінку особистості виходячи прагнення людини до самоактуалізації, реалізації всіх можливостей. Цей напрямок асоціюється з такими іменами, як К. Роджерс і А. Маслоу та ін. Суть цього напрямку полягає у вивченні особистості та її розгляду як вищої соціальної цінності. Відповідно до цього підходу, людина може проявити своєрідність і неповторність власного «я» лише при повній відкритості у вираженні своїх почуттів, відмову від психологічного захисту.

У вітчизняній психології в якості підстави для інтеграції раніше названих підходів до розуміння особистості пропонується історико-еволюційний підхід, в якому антропологічні властивості людини та соціальні фактори виступають як передумови і результат розвитку особистості. У контексті даного підходу

справжнім підставою і рушійною силою розвитку особистості є спільна діяльність, завдяки якій відбувається індивідуалізація особистості.

Поняття особистості успішно розробляли також і в Росії. Істотний внесок у цей процес внесли П.К. Анохін, В.М. Бехтерєв, А.Ф. Лазурський, П.Ф. Лесгафт, І.П. Павлов, І.М. Сеченов, А.А. Ухтомський. Перша російська класифікація особистості була запропонована Лазрським в 1915 р. У його основу був покладений принцип активного пристосування особистості до навколишнього соціального середовищі в залежності від «ступеня обдарованості» індивіда, під якою розумівся «природжений запас фізичних і духовних сил», «запас його нервово- психічної енергії », його психічної активності. Лазурський вважав, що особи розрізняються по переважанню в їх структурі яких зовнішніх або внутрішніх джерел розвитку, що дозволило йому розділити всіх людей на 2 великі групи з

Але людина - це не тільки особистість, але й організм, вершина філогенезі живих істот. Елементами людської структури, взятої як єдине ціле, є загальні (родові), особливі (типові) та одиничні (індивідуальні) властивості. Всі безліч властивостей людини труднообозримой, їм присвячені окремі галузі знання і підручники ембріології, гістології, анатомії, фізіології і психології. Такі науки, як соціологія, етика, право і педагогіка, теж вивчають деякі соціально значущі властивості людини. Індивідуальних особливостей людини ще більше, і їх опису містять твори художньої літератури і мистецтва. Більш глибоко ці питання висвітлюються в окремій галузі психологічного знання - персонологія (персона - особистість, личина, маска - від акторської професії).

Такий структурний підхід дозволяє розібратися в цій безлічі властивостей і особливостей людини, не тільки «розклавши їх по поличках» підструктур першого, другого і подальшого порядків, але і розкривши зв'язки і взаємини цих властивостей.

Перша категорія короткочасних психічних процесів відноситься до пізнавальної сфері людини - це відчуття, сприйняття, уявлення, пам'ять, мислення, уява та ін, які визначаються відносною короткочасністю їх перебігу.

Жоден психічний процес не може, залишаючись самим собою, проткати більш-менш довго.

Друга категорія - психічні стани: бадьорість, втома, активність, пасивність, дратівливість, настрій і т.д. Вони протікають триваліше, ніж психічні процеси. Досить довгий час на психічний стан звертали увагу тільки патопсихології, заслуга їх же різнобічного вивчення в загальній психології належить нашому співвітчизнику Н.Д. Левітова - його основний наукова праця - «Про психічних станах людини»

Третя категорія психічних явищ - психічні властивості особистості. Вони найбільш стійкі, хоча здатні видозмінюватися в результаті біологічного розвитку людини протягом усього життя. Іноді це відбувається в результаті захворювання, але частіше під вплив соціальних умов, перш за все виховання і самовиховання.

Необхідність оцінки різних психічних процесів, властивостей або станів особистості саме з позицій права породжує цілу низку питань, не властивих ніякої іншої галузі психології, окрім юридичної, і, отже, складових її специфічний зміст, наприклад, «здатність повністю усвідомлювати значення своїх дій», питання про те, чи могли ті або інші особливості характеру й особистості сприяти вчиненню протиправних дій та ін

У психологічній науці міцно утвердилася положення про те, що будь-яка реакція людини, весь лад його внутрішнього життя залежать від тих особливостей особистості, які сформувалися в нього в процесі його соціального досвіду, - від його потреб і мотивів, інтересів і установок, тобто системи відносин до дійсності. Для того щоб зрозуміти справжню психологічну природу тієї чи іншої властивості, в тому числі і професійно значущої, тобто визначити, яку функцію воно виконати в процесі діяльності, необхідно розглядати це властивість в особистісному аспекті - з точки зору мотивів і цілей цієї діяльності. Для цього особистісного підходу необхідно дослідження кожного окремого властивості в аспекті особистості в цілому.

Встановлено також залежність протікання окремих психічних процесів від тих потреб і мотивів, які спонукають людину до здійснення цих процесів. При цьому, як зазначає С.Л. Рубінштейн, ця залежність виражається трояким чином: «По-перше, в індивідуально-диференціальних відмінностях. Люди залежно від загального складу їх індивідуальності розрізняються по типах сприйняття і спостереження, пам'яті та уваги ... Індивідуальні відмінності виявляються в самому змісті сприйманого, запомінаемого і т.д.

Залежність психічних процесів від особистості виражається, по-друге, в тому, що вони, ... не маючи самостійної лінії, залежать від загального розвитку особистості ...

Той факт, що психічні процеси людини - суть прояви особистості, виражається, по-третє, у тому, що у людини вони не залишаються в свідомо регульовані дії або операції, якими особистість як би оволодіває і які вона спрямовує на вирішення постають перед нею в житті завдань».

Ідея активного характеру свідомості внутрішньо узгоджується з ідеєю «особистісно підходу». Цей зв'язок виражається в тому, що свідомість набуває дієвий характер в особистості через суму її мотивів і потреб, що є витоками її активності.

Виходячи з вирішальної ролі у формуванні особистості особливостей мотиваційної сфери, тобто системи потреб і установок, необхідно враховувати деякі дані про розвиток самої цієї сфери. Найбільш усталене розуміння потреб як відчуття людиною нестачі чогось, який відбивається у свідомості і викликає прагнення до усунення даного недоліку. При цьому внутрішній стан, пережите людиною, на думку більшості психологів, має відносний характер і його не можна пояснити тільки психічним станом індивіда, без урахування впливу зовнішнього середовища. В основному досліджуються суб'єктивні сторони потреб, внутрішні джерела активності особистості. **Характерними особливостями потреб як психічних станів є:**

- Конкретний змістовний характер потреби, який пов'язаний з предметом або діяльністю або відносинами;

- Більш-менш ясне усвідомлення цієї потреби, супроводжуване характерним емоційним станом;
- Емоційно-вольовий стан спонукання до задоволення потреби, до вишукування необхідних для цього шляхів;
- Ослаблення, іноді й повне зникнення потреб, а в деяких випадках навіть перехід їх у протилежний стан при задоволенні потреби;
- Повторне виникнення потреби, коли необхідність, яка лежить в основі потреби, знову дає про себе знати.

Виникнення почуття потреби направляє людину на отримання відповідних об'єктів. Але джерелом людської активності є не тільки індивідуальні потреби особистості, але і потреби групи, класу, нації.

Безпосереднє джерело людських дій, спрямований на задоволення потреб, - це інтереси. Взаємовідносини потреб та інтересів складні і рухливі. Інтерес і потреба відображають одні й ті ж явища, зв'язки і відносини процесу суспільного розвитку, але тільки в різних аспектах. Первинними в цій субординації, а точніше - сутністю першого порядку є потреби, які можна віднести до першопричину інтересу. При цьому інтерес розуміється як специфічне відношення до об'єкту в силу його життєвої значущості та емоційної привабливості. Інтереси можуть бути глибокими і поверхневими, але вони, як позитивні емоційні стани, здатні активізувати мотиваційну сферу. При вивченні психологічних аспектів злочинної поведінки актуально дослідження особистості в різних конфліктних ситуацій, в яких своєрідно проявляються її інтереси і мотиви цієї поведінки. Правопорушник виявляє в певному сенсі зацікавленість у злочинному діянні, в його діях ми спостерігаємо протиріччя між соціальними вимогами до особистості та реальною поведінкою індивідуума. Для структури інтересів правопорушників в цілому характерно:

- Порушення рівноваги між різними видами потреб та інтересів;
- Збочений характер деяких потреб;
- Бідність потреб та інтересів;

- Аморальність способу їх задоволення.

Матеріальні інтереси правопорушників пов'язані з їх особистісними духовними проявами. Моральні почуття є одним з видів мотивації суспільної поведінки і діяльності людини, вони регулюють поведінку особистості, позначаються на оцінках суспільних подій окремими особами. Вони мають властивість передаватися від однієї людини до іншої, накладаючи відбиток на настрої людей. У силу цього соціально незрілі люди можуть усвідомлювати лише найближчі, безпосередні і найчастіше лише неглибокі інтереси, і у них в більшості випадків почуття визначають ставлення до конкретної дійсності. У цих випадках можна говорити про незрілість або інфантильність мотиваційної сфери.

Пізнавальні процеси - це ті процеси, за допомогою яких відбувається відображення і пізнання навколишнього світу. Вони складають підструктуру психічних форм відображення, мають яскраво виражений індивідуальний характер і багато в чому визначають особистісні особливості людини. До них відносяться сенсорні (лат. Сенсус - відчуття), перцептивні (лат. персепере - сприйняття), мнестичні (грец. мнемо - пам'ять), інтелектуальні (лат. інтеллектус - розум) процеси. За допомогою відчуття і сприйняття людина приймає сигнали навколишнього світу, відображає властивості предметів і предмети в цілому, різні ознаки речей, відчуває стан власного організму.

Відчуття - найпростіший психічний процес відображення окремих властивостей предметів і явищ, що безпосередньо впливають на наші органи чуття.

На відчуттях засновані більш складні пізнавальні процеси: сприйняття, представлення, пам'ять, мислення, уява. Відчуття є «воротами» нашого пізнання. Відчуття емоційно забарвлені. Відчуття не тільки є джерелом пізнання, а й виступають основною умовою психічного розвитку.

Окремі властивості предметів і явищ, що роблять вплив на наші органи чуття, називаються подразниками, а процес цього впливу -роздратуванням. Нервовий процес, що виникла в результаті подразнення, називається

збудженням. Органи, отримуючи вплив від подразників, перетворюють енергію зовнішнього роздратування у нервовий імпульс. Кожен орган почуттів (око, вухо, чуттєві клітки шкіри, смакові сосочки язика) спеціалізований на прийомі і переробці різних специфічних зовнішніх впливів. Основною частиною будь-якого органа почуттів є закінчення відчуває нерва. Вони називаються рецепторами (від лат. «Resipere» - приймати).

Особливості відчуттів пов'язані з розташуванням рецепторів: екстерорецептивні, інтерорецептивні і пропріорецептивні, а також від модальності аналізаторів. У «чистому» вигляді окремі відчуття проявляються рідко, оскільки подразники діють відразу на кілька аналізаторів, викликаючи цілу гамму різноманітних відчуттів.

Необхідно мати уявлення про чутливість аналізаторів - мінімальної сили стимулу, який розрізняє людина, а також мінімальною різницею між двома стимулами, здатними викликати зміни у відчутті. Мінімальна сила подразника, здатна викликати відчуття, називається нижнім абсолютним порогом чутливості, а його максимальна сила - верхнім. Подальше збільшення сили подразника призводить до больових відчуттів або паралізує можливості аналізатора. Нижній і верхній пороги визначають зону чутливості аналізатора до відповідного подразника. Виділяють і поріг чутливості до розрізнення (різницевого поріг), який визначається мінімальною величиною розрізнення сили (більшою чи меншою) двох подразників. Зі збільшенням сили подразника величина різницевого порога також зростає.

Всі зазначені пороги чутливості у різних людей неоднакові. Це може залежати від віку, темпераменту, емоційного стану, часу доби, ступеня втоми, хвороби, вагітності у жінок, паралельної дії інших подразників. Загальна гострота чутливості з віком наростає, і досягає максимуму до 20-30 років. Потім зберігається відносна стабільність чутливості з поступовим її зниженням після 40-річного віку.

Зміна чутливості аналізатора під впливом подразнення інших органів чуття називається взаємодією відчуттів.

Оцінюючи якість показань і відчуттів свідка, обвинуваченого, необхідно також з'ясувати, чи не піддавався суб'єкт впливу побічних подразників (алкоголю, наркотиків, психотропних засобів), які здатні підвищувати або різко притупляти чутливість аналізаторів. Це слід враховувати при допитах, під час слідчих експериментів, що проводяться з метою перевірки якості відчуттів. Наприклад, досліджуючи вібраційну чутливість у підозрюваного в симуляції глухоти, можна досить просто викрити його брехню. Досить за спиною «глухого» кинути на підлогу невеликий предмет (книгу): людина з порушеним слухом з непорушеною вібраційної чутливістю відреагує на цей подразник, а симулянт, якщо він не знає про розвиненому вібраційному почутті у глухих, не відповість на цей подразник. Після такої попередньої проби підозрюваний повинен бути спрямований на судово-психіатричну або комплексну медико-психологічну експертизу.

Аналізуючи показання свідків, засновані на відчуттях, слід пам'ятати, що в рецепторну діяльність різні спотворення можуть вносити підпорогові подразники, які хоча і не викликають чітких відчуттів, але створюють у корі головного мозку вогнище збудження, здатний викликати ілюзорні або галюцинаторні образи, різні асоціативні зв'язки з раніше зафіксованими відчуттями. Іноді це проявляється у свідків в тому, що первісний образ, якесь неясне відчуття в подальшому формується як би в реальне явище. Причому, такі помилкові образи, нечіткі відчуття бувають настільки стійкими, що починають впливати на формування помилкових показань свідків. І слідчому (або суду) в подібних випадках доводиться докладати значних зусиль, щоб розібратися в тому, що саме відповідає істині, а що є добросовісним помилкою допитуваного.

На можливі спотворення у відчуттях також може впливати так званий сенсорний ефект - це фоновий шум, який періодично буває в кожному аналізаторі. Це відчуття сенсорним органом самого себе незалежно від того, впливає на нього в даний момент небудь подразник чи ні. Значення сенсорного ефекту зростає при впливі подразників, що мають невелику силу, коли буває

важко відрізнити мимовільне сенсорне збудження аналізатора від відчуття якогось слабкого сигналу. Це може призвести до прийняття помилкових рішень, що нерідко зустрічається під час подій, пов'язаних з експлуатацією різних технічних пристроїв і транспортних засобів.

Для правильної оцінки показань свідків, інших учасників кримінального, цивільного процесу, необхідно достатнє уявлення про основні закономірності, властивості відчуттів, які впливають на формування показань.

Взаємодія відчуттів виявляється в ряді закономірностей: **адаптація, сенсibilізація і денсенсibilізація, контраст відчуттів.**

Зміна чутливості аналізатора (в бік підвищення або зниження) в результаті його пристосування до діючих подразників називається **адаптацією**. Існують різні різновиди цього явища.

Адаптація як повне зникнення відчуття в процесі тривалої дії подразника. Наприклад, легкий вантаж, що спочиває на шкірі, незабаром перестає відчуватися. Важкий тягар в міру стомлення ставати ще важче. Виразне зникнення нюхових відчуттів відбувається невдовзі після того, як ми потрапляємо в атмосферу з сильним запахом.

Адаптацією називають також явище, яке виражається в притупленні відчуття під впливом дії сильного подразника: робота, пов'язана з впливом інтенсивного шуму, різких і стійких запахів і т.п.

Прикладом позитивної слухової адаптації є адаптація в тиші. Адаптація допомагає за допомогою органів чуття уловлювати самі слабкі подразники і оберігати органи чуття від надмірного подразнення в разі надзвичайно сильних впливів. Такий же феномен спостерігається і при адаптації до темряви, де через 3-5 хвилин людина починає розрізняти проникаючий туди світло, а через 20-30 хвилин він уже досить добре там орієнтується. Перебування в абсолютній темряві підвищує чутливість зорового аналізатора до світла за 40 хвилин в 200 тисяч разів!

Підвищення чутливості одних аналізаторів під впливом інших слабких подразників або внутрішніх (психічних) факторів є **сенсibilізацією**. Так,

наприклад, слабкі смакові відчуття підвищують зорову чутливість. Це пояснюється взаємозв'язком даних аналізаторів, їхньою системною роботи.

У людей, позбавлених якого-небудь виду чутливості, здійснюється компенсація (відшкодування) цього недоліку за рахунок підвищення чутливості інших органів (наприклад, підвищення слухової і нюхової чутливості в сліпих).

Крім того, в процесі взаємодії відчуттів під впливом одного подразника можуть з'являтися відчуття іншої модальності, характерні для іншого подразника: у деяких осіб під впливом звукових подразників можуть виникати яскраві зорові образи або різні смакові відчуття. Це явище отримало назву - синестезії.

Взаємодія відчуттів в одних випадках приводить до сенсibiliзації, до підвищення чутливості, а в інших випадках - до її зниження, тобто до десенсибилізації. Наприклад, в умовах дії інтенсивного шуму авіаційного мотора чутливість сутінкового зору може падати на 20% від свого колишнього рівня. У професійній діяльності слідчого при обстеженні місця злочину може спостерігатися зниження чутливості зорового аналізатора під впливом різкого неприємного запаху трупного розкладання. Тому в таких умовах роботи необхідно робити частіші перерви, повертаючись знову до процедури огляду, або кілька разів перевіряючи і уточнюючи отриману в результаті інформацію.

Одним із проявів взаємодії відчуттів є **контраст відчуттів - зміна чутливості** до одних властивостей предметів і явищ під впливом його інших, протилежних властивостей. Сильне збудження одних аналізаторів завжди знижує чутливість інших аналізаторів. Так, підвищений рівень шуму в "голосних цехах" знижує зорову і нюхову чутливість. Контраст відчуттів приводить у почуття нюхові рецептори у парфумерів, коли для їх робочого відновлення їм доводиться час від часу нюхати запах кави.

Нерідко контрастні явища призводять до помилок у відчуттях, а, отже, і в показаннях свідків. Наприклад, свідок дійсно може утруднятися або

помилятися, описуючи зовнішній вигляд підозрюваного, якщо зустрілася з ним на дискотеці, де була дуже гучна музика і пульсуючі світлові ефекти.

Оцінюючи якість відчуттів свідка, обвинуваченого, необхідно з'ясувати, чи не піддавався суб'єкт впливу побічних подразників (алкоголю, наркотичних чи побічних їм фармакологічних речовин), які також впливають на чутливість аналізаторів, або підвищують, або різко притупляють. Все це слід враховувати при допитах, під час слідчих експериментів, що проводяться з метою перевірки якості відчуттів. При виникненні сумнівів підозрюваний повинен бути спрямований на судово-психологічну або комплексну психолого-психіатричну експертизу.

Аналізуючи показання свідків, засновані на відчуттях слід пам'ятати, що різні спотворення можуть вноситися підпорогових подразниками, які хоча і не викликають чітких відчуттів, однак, створюють, особливо при неодноразовому впливі, осередок збудження в корі головного мозку, здатний викликати галюцинації, різні асоціативні зв'язки з раніше зафіксованими відчуттями. Іноді це проявляється у свідків в тому, що первісний образ, якесь неясне відчуття бувають настільки стійкими, що впливають на формування помилкових показань свідків. У подібних випадках доводиться докладати значних зусиль, щоб розібратися в тому, що саме відповідає істині, а що є добросовісним помилкою допитуваного. На можливі спотворення у відчуттях також може впливати так званий сенсорний ефект, тобто Того фоновий шум, який періодично буває в кожному аналізаторі. Це відчуття сенсорним органом самого себе незалежно від впливу на нього зовнішнього подразника. Значення сенсорного ефекту при впливі слабких подразників, коли важко відрізнити мимовільне сенсорне збудження аналізатора від відчуття якогось слабого сигналу.

Кожна людина має свій індивідуальний рівень розвитку чутливості, визначені якісні характеристики аналізаторних систем, складові сенсорну організацію його особистості. Істотний вплив на роботу органів почуттів надає тип нервової системи суб'єкта, його особливості темпераменту. Люди з сильною

нервовою системою виявляють більшу витривалість і стійкість, ніж люди зі слабкою нервовою системою, однак останні наділені більшою чутливістю.

Професійна діяльність юриста пред'являє підвищені вимоги до його сенсорної організації. Особливо це стосується чутливості зорових, слухових і нюхових аналізаторів. Тому юристам, особливо прокурорсько-слідчим працівникам, необхідно вміти управляти своїми відчуттями: стимулювати позитивні та вольовими зусиллями нейтралізувати вплив на психіку негативних відчуттів.

Сприйняття в порівнянні з відчуттям це більш досконала форма відображення дійсності, предметів і явищ у всій сукупності їх властивостей і ознак при безпосередньому впливі цих об'єктів на органи чуття.

За допомогою сприйняття у свідомості людини виникає цілісний образ різних предметів і явищ. Знання закономірностей процесів сприйняття допомагає краще розуміти механізм формування показань свідків, виявляти психологічні витоки слідчих і судових помилок, і на цій основі давати рекомендації щодо підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

Види сприйняття відповідають видам аналізатора: зорові, слухові, нюхові, смакові, тактильні або кінестетичний. Сприйняття може бути довільним і мимовільним. Основні властивості сприйняття: предметність, цілісність, структурність.

На відміну від відчуттів, сприйняття формує цілісний образ предмета або явища, навіть такого складного як злочин. У силу цього людина зазвичай при недоволі інформації прагнути сам заповнити відсутні елементи сприйнятого об'єкта, що нерідко призводить до помилкових суджень. Тому при допиті свідків потрібно з'ясовувати не тільки, що вони бачили або чули, але і на чому ґрунтуються їхні твердження про ті чи інші властивості сприйнятого ними об'єкта. Адже якщо у людини було червоним особа, то це може бути не тільки ефект «парної лазні», але й інші причини.

Активність сприйняття носить пошуковий характер і пов'язана з процесом цілеспрямованого і виборчого відбору і синтезу ознак предмета. Тут діє активне організуючий початок, підкоряє собі весь хід пізнання. Активність

сприйняття виражається в участі ефektorних (рухових) компонентів аналізаторів: рух руки при дотику і тактильному сприйнятті, рух зіниць, переміщення тіла в просторі. При сприйнятті знайомих предметів перцептивний процес може бути в тій чи іншій мірі спрощений або згорнутий, що необхідно враховувати при аналізі одержуваної слідчої інформації, задаючи додаткові, уточнюючі питання.

Осмисленість сприйняття тісно пов'язана з процесом мислення. Ми не тільки сприймаємо, але й одночасно вивчаємо предмет нашого пізнання. Істотною стороною осмисленості перцептивної діяльності є вербалізація сприйнятого. Використання мови загострює сприйняття, допомагає виділити істотні ознаки та їх відносини. Мабуть немає кращого способу побачити об'єкт, ніж змусити себе відтворити його, використовуючи різні способи. При цьому велике значення не тільки монологічного внутрішнього мовлення, але й письмової мови. Ось чому вимоги законодавця про протоколюванні слідчих дій, виготовленні зліпків і відбитків слідів, креслення планів і схем має під собою не тільки криміналістичну, але й психологічну основу. Посередня якість протоколу огляду місця події, як правило, свідчить про поверхневої пізнавальної діяльності слідчого, що може призвести до дуже серйозних ускладнень у справі.

Істотне значення в перцептивній стороні пізнання має організація поля сприйняття, завдяки чому окремі елементи об'єднуються в єдине ціле і в результаті виникає цілісний образ досліджуваного об'єкта. Тенденція до розумової організації зорового поля покладена в основу розробленої в криміналістиці методики ідентифікаційного комплексу малюнків для отримання збірних мальованих портретів розшукуваних осіб за свідченнями свідків з використанням різних фрагментів людського обличчя.

Апперцепція - властивість сприйняття, яке проявляється в особливій залежності сприйняття від змісту психічного життя людини, особливостей його особистості, досвіду, знань та інтересів. У людини поступово накопичується певний перцептивний досвід взаємодії з різними

подразниками, формується інтелектуальний досвід визначення кількісних та якісних характеристик різних подразників - банк перцептивних гіпотез. Це дозволяє більш оперативно реагувати на дію всіляких стимулів. Чим багатша цей досвід, тим швидше відбувається сприйняття і впізнання стимулу.

Константність сприйняття проявляється в перцептивної здатності сприймати об'єкти з певним постійністю їх форми, величини, кольору і т.п. Під яким би кутом зору ми не дивилися на тарілку, вона все одно буде сприйматися нами круглої, хоча її проекція на сітківку ока може бути у формі еліпса, кола або прямої лінії. Білий аркуш паперу навіть в слабо освітленому приміщенні сприймається як білий, а слон незалежно від відстані сприймається нами як велика тварина. Однак, стану емоційної напруженості або афекту можуть впливати на константність сприйняття, спотворюючи його результати. Тому, допитуючи свідка, доцільно з'ясувати не тільки те, що він бачив або чув, але і то в якому емоційному стані він перебував.

Одним з прояви спотвореного сприйняття можуть бути **ілюзії**, з якими нерідко доводиться стикатися в слідчій роботі. Причини ілюзій можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. Об'єктивні причини можуть бути пов'язані з відсутністю контрастності між предметом і тлом, білі предмети можуть виглядати більше, ніж темні і т.п. До суб'єктивних причин слід віднести адаптацію аналізаторів, стомлення рецепторного механізму, емоційні стани напруженості або страху. Важливою відмінністю ілюзій від галюцинацій є те, що перші виникають під впливом реально впливають сенсорних подразників, а другі - результат патологічних порушень перцептивних процесів, коли виникнення псевдообразов не обумовлено впливом яких би то не було об'єктів на рецептори.

Індивідуальні відмінності людей, особливості їх сприйняття обумовлюють необхідність проведення в деяких випадках судово-психологічних досліджень перцептивних здібностей свідків або потерпілих для подальшої більш точної оцінки їх показань слідчим або судом.

Велике значення в роботі юриста мають психологічні уявлення про основні функції пам'яті, уваги, мислення та уяви.

Пам'ять - це складне психічне явище, що виявляється в здатності людини запам'ятовувати, зберігати в свідомості і відтворювати різні обставини, що мали місце в минулому. Пам'ять включає в себе процеси: запечатлення, збереження, впізнавання, відтворення і забування.

Їх основні властивості та психологічна характеристика всім вам добре знайомі. Крім цього, існує кілька видів пам'яті: **генетична, образна, рухова, емоційна, вербально-логічна, довільна і мимовільна, короткочасна і довготривала, оперативна.**

У процесі розслідування злочинів слідчому нерідко доводиться допитувати людей з порушеннями пам'яті - дісмнезії або різні амнезії. Найчастіше це порушення пам'яті на поточні події у осіб похилого віку - фіксаційна амнезія. Грубо порушується пам'ять при травмах головного мозку, після яких спостерігався період втрати свідомості. Коли спостерігається повне забування того, що передувало втраті свідомості - **ретроградна амнезія**, або тих подій, які слідували за нею - **антероградна амнезія**. Одночасне поєднання двох видів цих амнезій - анетероретроградная амнезія.

Знаючи основні закономірності запам'ятовування, відтворення і забування, особливості різних видів пам'яті прокурор, слідчий, суддя чи адвокат можуть активізувати пам'ять в учасників процесу з метою встановлення істини по справі. **До таких прийомів активізації пам'яті можна віднести:**

- Створення об'єктивних умов, що виключають вплив на свідка сторонніх подразників, що викликають негативно забарвлені емоції, які знімають стан емоційної напруженості; цьому сприяє спокійний, зацікавлений у встановленні істини тон допиту, виключення слів і виразів, що травмують психіку допитуваного;
- Звернення до образної пам'яті, використання слідчим, судом наочності, уміле поєднання впізнавання з власне відтворенням; характерним прикладом такого

прийому є допит свідка на місці події, пред'явлення йому під час допиту необхідних фотографій, схем, оживляючих його образну пам'ять;

- Використання виду пам'яті, який у допитуваного розвинений краще, або який є у нього домінуючим в конкретній ситуації, наприклад, емоційної пам'яті при сприйнятті вбивства, рухової пам'яті при встановленні часових параметрів досліджуваного події і т.д.;

- Встановлення опорних (ключових) місць у відбитому подію і смислових (семантичних) зв'язків між ними, виявлення меду розрізненими фактами асоціацій за суміжністю в часі і в просторі, за подібністю, за контрастом;

- Надання допомоги свідку та іншим особам у відтворенні події в прямому або зворотному хронологічному порядку; при допиті свідка слід запитати про факти, що мали місце напередодні цікавить події, а також про те, що сталося потім, або, навпаки, почавши допит з кінця цікавлять подій ;

- Проведення в необхідних випадках повторних допитів в розрахунку на можливу ремінісценції (відтворення, згадування).

Знаючи високий ступінь інформаційного навантаження в осіб юридичної праці, важливо мати уявлення про деякі прийоми, що поліпшують запам'ятовування:

- Сміслова організація матеріалу з виділенням у ньому основних опорних пунктів, слів чи понять;

- Складання плану, що розділяє вихідну інформацію, поточні справи, питання, що підлягають з'ясуванню; при запам'ятовуванні складного матеріалу сміслова угруповання матеріалу йде по різних розділам: по цікавлять слідчого особам, по розслідуваних епізодів і т.д.;

- Складання допоміжних схем і таблиць з графічним відображенням зв'язків між різними елементами схеми, з фіксацією тимчасових і просторових координат досліджуваної події;

- Порівняння подібних явищ, фактів, наприклад, виявлення спільного і розбіжностей у показаннях свідків, документах та інших джерелах доказів;

- Класифікація, систематизація матеріалу - неоціненну допомогу даний прийом може надати юристу у вивченні слідчої і судової практики, поточного законодавства та інших нормативних матеріалів.

Увага - це психічне явище, яке полягає у зосередженості свідомості, окремих психічних процесів на певному об'єкті з одночасним відволіканням сторонніх подразників.

Завдяки увазі людина відбирає потрібну йому інформацію, забезпечує вибірковість різних програм своєї діяльності, зберігає належний контроль над своїми діями. Увага проявляється в різних психічних процесах: сприйнятті, мисленні, пам'яті, рухових актах. Не маючи свого особливого змісту, увага супроводжує якої психічної діяльності як складовий елемент цих процесів. Тому воно не віддільна від власне пізнавальних процесів.

Увага породжується діяльністю і супроводжує її. За ним завжди стоять потреби, інтереси, бажання, установки, спрямованість особистості.

В умовах професійної діяльності юриста значення уваги особливо велике. По-перше, воно безпосередньо впливає на якість виконання ним своїх функціональних обов'язків. По-друге, вміння слідчого, судді, прокурора правильно визначити якісну сторону уваги учасників кримінального та цивільного процесів допомагає більш об'єктивно оцінювати їх свідчення.

Виділяють дві основні групи факторів уваги:

1. Зовнішні чинники, що визначають спрямованість уваги: інтенсивність і сила подразника (різкий звук, яскраве світло, неприємний запах особливо привертають увагу людини).
2. Суб'єктивні чинники: відповідність подразників потребам суб'єкта і їх значимість (почуття, емоції, інтерес).

Характеристика уваги:

- Обсяг уваги визначається кількістю ізольованих елементів, одночасно сприйманих об'єктом: для дорослого це приблизно 6 елементів. Якщо між ними є смислові зв'язки, то їх кількість може бути більше;

- Концентрованість і розподіляється уваги виражається необхідністю спрямованості уваги на один об'єкт або вид діяльності, дозволяє одночасно здійснювати кілька дій, стежити за декількома незалежними процесами. В умовах зростаючих навантажень в роботі слідчого доводиться постійно тримати в увазі кілька справ, і по кожному з них планувати та своєчасно проводити слідчі дії, вкладаючись у встановлені законом терміни розслідування;
- Стійкість уваги визначається тривалістю зосередженості свідомості на якомусь одному об'єкті. Добре відомо, що увага схильне періодичним коливанням - в середньому від 2 до 12 секунд (стомлення і адаптація органів чуття). В умовах занять або предметного спілкування мимовільне відволікання уваги від об'єкта відбувається через 15-20 хвилин, що необхідно враховувати при веденні допиту, вчасно змінюючи домінанти теми бесіди;
- Переключення уваги - важлива характеристика для професійної юридичної діяльності, що дозволяє швидко орієнтуватися в мінливих обстановці, оперативно перебудовуватися по ходу запланованої роботи; перемикаємість дозволяє підтримувати увагу на належному рівні за рахунок зміни видів діяльності: чергування допитів із складанням процесуальних документів, вивчення матеріалів, що надійшли з прийомом відвідувачів;
- Уважність лежить в основі професинальної значущих властивостей личноти юриста: допитливості, спостережливості, високої працездатності і творчої активності.

Мислення - це опосередковане відображення в свідомості людини істотних властивостей, зв'язків і відносин предметів і явищ навколишнього світу. Це найбільш складний з пізнавальних процесів, завдяки якому у свідомості людини відображаються не тільки форма, але і сутність тих чи інших об'єктів, їх внутрішні зв'язки та закономірності розвитку. Детально мислення, його функції, структура та етапи описані у відповідній психологічній літературі, вивчіть (повторіть) самостійно.

Багато питань, у вирішенні яких беруть участь юристи, мають гостроконфліктна характер, що може негативно позначатися на характер їхнього мислення.

Вимоги до розумовим здібностям юриста:

- Пізнавальна активність, легкість генерування ідей;
- Глибина і широта мислення;
- Пронестічність і рефлексивність мислення;
- Гнучкість, рухливість розумових процесів;
- Самостійність мислення.

Способи активізації розумової діяльності:

- Стимуляція мотивів розумової діяльності;
- Активне включення в пошукову діяльність;
- Вербалізація розумових процесів у поєднанні з упорядкуванням інформації;
- Метод програвання ролей;
- Відстрочка;
- Метод групового стимулювання розумових процесів.

Емоційно-вольова сфера є також надзвичайно важливою, оскільки надає потужний вплив на поведінку особистості, сприяє формуванню та вчинення протиправних дій, бере активну участь у всіх слідчих і судових процедурах, формуванні феноменів «раскаивания» і «перевиховання». Нерідко емоційні стани і почуття важко переживаються, викликаючи у людей глибокі моральні страждання. Іноді це може народжувати спонукальну силу, що штовхає людину до агресивних форм реагування, насильницьких дій. Подібні емоційні стани повинні враховуватися судом і, відповідно до законодавства, в деяких випадках розглядатися в якості пом'якшує покарання обставину.

Емоція (лат. - хвилюю) - це форма психічного відображення навколишнього світу у вигляді короткочасних переживань людини, виражають його суб'єктивне ставлення до подій. Емоції відображають особистісне оціночне ставлення людини до складним чи можливих ситуацій, вони завжди пов'язані із задоволенням або незадоволенням яких важливих для людини потреб.

Виходячи з під контролю свідомості, емоції роблять сильний вплив на поведінку людини, його настрій, мислення, нерідко перешкоджаючи здійсненню ним своїх намірів, виконанню професійних обов'язків, впливають на його здоров'я.

Почуття на відміну від емоцій, є більш ємними, соціально та інтелектуально насиченими прояви психіки. Вони визначаються соціальними, моральними, суспільно-історичними умовами, що впливають на формування особистості, і характеризуються більшою стійкістю, глибиною, тривалістю переживань. Саме тому ми говоримо не про емоції, а про почуття обов'язку, патріотизму, співчуття.

Емоційні стани - це досить стійкі і складні, динамічні, відносно стійкі особистісні утворення. Вони формують настрій людини, визначають його ставлення до подій явищ, подій, людей.

Зраділий суб'єкт бачить світ крізь «рожеві окуляри», у розгніваного з'являються лише «сердиті думки».

Велика роль емоцій у розвитку міжособистісних відносин слідчого, прокурора, судді, захисника з різними учасниками кримінального, цивільного процесу, у встановленні з ними психологічного контакту, взаєморозуміння. Володіння мовою почуттів та емоцій - професійно важливе вміння юриста. Це допомагає розпізнавати емоційні прояви, переживання інших осіб, виявляти симулятивно характер демонстрованих ними почуттів і емоцій, правильно вибрати найбільш виразну форму реагування, демонстрації свого емоційного ставлення до тієї чи іншої ситуації. Ігнорування емоцій знижує якість роботи юриста.

Керівники правоохоронних органів також повинні піклується про те, щоб у їхніх підлеглих було ділове, піднесений настрій, підтримувати і створювати умови, що виключають появу у них негативних емоційних станів.

У своїй роботі юристи часто стикаються з різними станами емоційної напруженості, які, як правило, супроводжують усі конфліктні ситуації, і виникають на всіх етапах судово-слідчої практики.

До них відносяться емоційні стани тривоги, страху, емоційної напруженості або психологічного стресу, посттравматичні стресові розлади, фрустрація, стан фізіологічного афекту, страждання.

Докладна їх характеристика дана в спеціальній літературі, вона вельми об'ємний, і ви ознайомитеся з нею самостійно.

Способи подолання негативних психічних станів:

- Краще вчасно попередити наростаюче стан емоційної напруженості, ніж боротися з ним (своєчасне переключення, відпочинок, сон, перерва);
- Об'єктивно оцінюйте те, що з вами відбувається, проявіть філософську мудрість, пошукайте закономірність, пояснення цьому станом - це зменшить характер негативного емоційного реагування;
- Постарайтеся вселити собі, що ви не тільки «жертва» екстремальній ситуації, але і її учасник, подивіться на себе зі сторони, згадайте як вам вже не раз доводилося виходити з подібних ситуацій;
- Відступіться на час від рішення стресогенних проблем, перейдіть на час на іншу діяльність;
- Активізуйте мотиви досягнення (без віри в успіх не можна подолати своє негативне настрій).

У психологічній літературі прийнято виділяти наступні види афекту:

- 1) кумулятивний;
- 2) патологічний;
- 3) аномальний;
- 4) афект на ґрунті алкогольного сп'яніння;
- 5) фізіологічний.

Під фізіологічним афектом розуміють осудна стан людини з серйозними обмеженнями в свідомості, яке найчастіше виникає у відповідь на одиничне травмуючий вплив. Патологічний же афект характеризується помутнінням свідомості і повною втратою контролю над собою, людина в стані патологічного афекту вважається неосудним.

Аномальний афект можна описати як «вибухові емоційні (афективні) реакції, які характеризуються патологічними зміненими закономірностями розвитку і перебігу», причому «патологічно зміненими закономірностями "не позначають патологію, що характеризує патологічний афект».

У психології 80-х років був описаний так званий кумулятивний афект, що виникає за умови перебування особистості в суб'єктивно важкої ситуації досить довго. В результаті накопичена напруга виражається у вигляді афективної сплеску.

Стан афекту може виникнути також у відповідь на несподіваний сильний подразник при відсутності у суб'єкта заздалегідь підготовленої програми поведінки, в умовах гострого дефіциту часу, коли людина повинна швидко зорієнтуватися у складній емоційно значущій ситуації, прийняти рішення про характер своїх подальших дій і практично реалізувати це рішення. Конфлікт між об'єктивною необхідністю діяти і суб'єктивної неможливістю знайти адекватний вихід з ситуації ситуації і призводить до виникнення афекту (Підготовлений афект).

Індивідуально-психологічні особливості

К. Леонгард в роботі «акцентуйовані особистості» розглянув і обґрунтував можливість існування акцентуацій характеру, тобто відхилень від середньої психічної норми, значною мірою пов'язаних з типом, властивостями нервової системи, які мають спадковий характер. Вони виражаються не тільки в їх якісному різноманітті, але і кількісної вираженості. Коли розвиток тієї чи іншої риси досягає крайньої межі норми, виникає акцентуйовані риса характеру.

Надмірну виразність окремих рис характеру та їх поєднань, представляє крайні варіанти норми (її прикордонного стану), називають акцентуацією характеру. Їх відносять до аномалій психіки, а носіїв акцентуйованих рис називають аномальними особистостями. Акцентуація - це гранична величина, крайній варіант прояву норми. Це слабка ланка в характері людини виявляється в ситуаціях, що пред'являють підвищені вимоги до

функціонування саме цієї ланки, у всіх інших ситуаціях, не зачіпають вразливих точок характеру, індивід веде себе без зривів, не доставляючи неприємності ні оточуючим, ні собі.

Акцентуація - це «ахіллесова п'ята», підвищена вразливість особистості до певних психотравматическим впливам, адресованим до «місця найменшого опору» даного типу характеру при збереженні стійкості до інших.

Залежно від ступеня вираженості розрізняють явні і приховані (латентні) акцентуації характеру. Явні (виражені) акцентуації відносяться до вкрай межі норми і відрізняються сталістю рис певного типу характеру. Прихована (латентна) акцентуація - це звичайний варіант норми зі слабо вираженими або навіть не вираженими особливостями, які можуть проявлятися несподівано лише під впливом ситуацій, що пред'являють підвищені вимоги до місця «найменшого опору».

К. Леонгард виділив 10 основних типів акцентуованих особистостей:

1. Гіпертимний тип особистості, що характеризуються схильністю до підвищеного настрою, жадобі діяльності;
2. Застягаючий, зі схильністю до затримки емоційних реакцій;
3. Емотивні, емоційні (емоційно-рухливі, вразливі);
4. Педантичні, з переважанням в характері рис інертності, малої рухливості нервових процесів;
5. Тривожні, з переважанням в характері рис сприймають хворий спектр ситуації як загрозливих;
6. Циклотимність, зі схильністю до перепадів настрою від гіпертимного до депресивного реагування, дістимічеській;
7. Демонстративні, з істеричними рисами характеру, і з потужними механізмами витіснення;
8. Збудливі, зі схильністю до підвищеної імпульсивної реакції у сфері бажань;
9. Дистимічні, з нахилом до переважання настрою депресивного характеру;
10. Екзальтовані, схильні до афективному реагування, легкості зміни емоцій досить поверхневих.

Гіпертимний тип. Основна риса цієї акцентуації: оптимізм і жага діяльності. Його характеризує надзвичайна контактність, балакучість, вираженість жестів і міміки. Він часто спонтанно відхиляється від первісної теми розмови. У такої людини виникає епізодичні конфлікти з оточуючими людьми через недостатньо серйозного ставлення до своїх службових і сімейних обов'язків. Люди подібного типу нерідко самі бувають ініціаторами конфліктів, але засмучуються, якщо оточуючі роблять їм зауваження з цього приводу. З позитивних рис, привабливих для партнерів по спілкуванню, людей даного типу характеризують енергійність, ініціативність. У клінічній практиці при крайній (психопатичної) ступеня вираженості цей тип відповідає однойменним варіанту циклоїдного типу особистісного розладу, в рамках якого зустрічаються як «чисті» конституціональні гіпертіми, так і конституціональні гіпотімії - депресивні, а також змішані власне Циклоїдний особистості з чергуванням полярних афектів.

Дистимічний тип. Його характеризує домінуюче песимістичний настрій, низька контактність, небагатослівність. Такі люди є звичайно домоседами, обтяжене гучним суспільством, рідко вступають у конфлікти з оточуючими, ведуть замкнутий спосіб життя. Вони цінують тих, хто з ними дружить, і готові їм підкоритися. Вони мають у своєму розпорядженні наступними рисами особистості, привабливими для партнерів по спілкуванню: серйозністю, сумлінністю, загостреним почуттям справедливості. Є у них і відразливі риси. Це - пасивність, сповільненість мислення, неповороткість, індивідуалізм. У клінічній практиці - психопатичний рівень даного типу відповідає «гіпотімним» варіанту циклоїдного типу особистісного розладу.

Циклотимний тип. Йому властиві досить часті періодичні зміни настрою, в результаті чого так само часто змінюється їх манера поведінки. У період підвищеного настрою вони ведуть себе як гіпертіми і є товариськими людьми, а в період пригніченого ведуть як дістимічні особистості і бувають замкнутими. Характерною ознакою циклотимної акцентуації є циклічність

перепадів підйому і спаду без явних причин. Психопатичний рівень даного типу відповідає однойменним - Циклоїдний типом особистісного розладу.

Збудливий тип. Даному типу властива підвищена збудливість в емоційно травмуючих ситуаціях, низька контактність у спілкувань, сповільненість вербальних і невербальних реакцій. Нерідко вони бувають занудними і схильними до хамства і брані, до конфліктів, в яких самі є активною, провокує стороною. Вони владні в сім'ї. У емоційно спокійному стані люди даного типу часто добросовісні і акуратні. У стані емоційного збудження вони бувають дратівливими, запальними, погано контролюють свою поведінку. Психопатичний рівень даного типу відповідає збудливому або Епілептоїдний типом особистісного розладу.

Застраючий тип. Цей тип характеризується стійким домінуванням емоційних переживань. Особливо чутливий до соціальної несправедливості, уразливий, вразливий, підозрілий, мстивий. Іноді надмірно самовпевнений, честолюбний, ревнивий, пред'являє непомірні вимоги до близьких і до підлеглих на роботі. Прагне домогтися високих показників у будь-якій справі, за яке береться, пред'являє підвищені вимоги до себе. У клінічній практиці близьким до психопатичного впусу даного типу є параноїчний тип особистісного розладу, де виразно переважають схильність до формування надцінних ідей, і гепертрофірованное почуття власної переваги (сутяги, кверулянти, «вічні борці за справедливість»).

Педантичний тип. Основна риса таких людей - надмірні претензії на акуратність і сумлінність. У конфлікти вступає рідко, виступаючи в них скоріше пасивною, ніж активною стороною. На службі веде себе як бюрократ, пред'являючи оточуючим багато формальних вимог. Його привабливі риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність у справах, а відразливі і сприяють виникненню конфліктів: формалізм, занудливість, буркотіння. В психопатичним вираженні наближається до параноїчний типом розладу особистості.

Тривожний тип. Ці людям властиво боязке ставлення до життя. Вони безініціативні і невпевнені у собі. Їм властива низька контактність, боязкість, мінорний настрій. У конфліктних ситуаціях вони шукають підтримки і опори. Розташовують привабливими рисами: дружелюбністю, самокритичністю, ретельністю. Внаслідок своєї беззахисності нерідко служать «козлами відпущення», мішенями для жартів і глузувань. У своєму психопатичним вираженні ближче психостеніческому типом особистісного розладу.

Емотивний тип. Ці люди воліють спілкування у вузькому колі обраних, з якими встановлюються хороші контакти, яких розуміють «з півслова». Це дуже тонкі, ранимі люди. Вони надзвичайно емоційні, і це часто має глибокий, але прихований характер. Вони рідко самі вступають у конфлікти, граючи в них пасивну роль. Образи носять в собі, і намагаються не «випискувати» їх назовні. Привабливі риси: доброта, емотивність, емпатичність, милосердя, сорадование чужим успіхам, загострене почуття обов'язку і відповідальності, старанність. Відразливі риси: надмірна чутливість, сльозливість, накопичення образ. У своєму психопатичним вираженні відповідає психостеніческому типом особистісного розладу.

Демонстративний тип. Цей тип характеризується прагненням показати себе, продемонструвати свої заслуги, навіть якщо їх не дуже багато. Для цього вони з легкістю встановлюють контакти, прагнуть до лідерства, жадають влади і похвали. У них потужні механізми витіснення і, вихваляючись, вони «забувають» про невдачі і щиро вірять в свою непогрішність і удачливість. Вони демонструють високу пристосовність до людей і разом з тим схильність до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). У своєму психопатичним вираженні відповідає істеричному або диссоціативним типом особистісного розладу.

Екзальтований тип. Їм властиві висока контактність, балакучість, влюбливість. Їх емоції протікають бурхливо і яскраво, незважаючи на їх ситуативність і поверховість. Вони часто сперечаються, але не доводять суперечка до відкритих конфліктів. Разом з тим, прив'язані до друзів і

близьким. Вони альтруїстичні, мають відчуття співчуття, добрий смак, проявляють яскравість і щирість почуттів. Відразливі риси: панікерство, надмірна емоційність, схильність миттєвим настроям. У своєму психопатичним вираженні близький до істеричного типу особистісного розладу.

Слід ще раз підкреслити, що акцентуації відображають властивості характеру психічно здорової людини. І лише при впливі несприятливих умов можуть розвиватися патологічні порушення адаптації та поведінки. **Тому акцентуації в психології розглядаються як особистісні аномалії.** Особистісні аномалії - це не патологія, а схильність до її розвитку в певних ситуаціях.

Аномалії можуть бути виражені в різному ступені. Найбільш виражені зміни - психопатії або розлади особистості, які вже мають розгляд і в медичному аспекті малої (прикордонної) психіатрії.

Психопатія - (грец. психо - душа, патос-хвороба) - патологія характеру, при якій у суб'єкта спостерігається практично необоротна виразність властивостей, що перешкоджають його адекватної адаптації в соціальному середовищі. Вони носять постійний характер (стабільність) і виявляються у всіх ситуаціях (тотальність), перешкоджаючи соціальної адаптації індивіда (порушення адаптації). Для психопата обмежень не існує. Риси його аномального характеру стійкий і незворотний характер. Патологічна реакція його особистості, пов'язана з психотравмуючими чинниками, передбачає збереження певного самоконтролю.

У той же час поведінка психопатів одного і того ж типу може бути різним: один параноїк може бути усіма визнаним ученим, а інший - душевнохворим. У нерезкої формі ті чи інші аномальні і навіть психопатичні особливості притаманні всім нормальним людям. Тому, чим різкіше виражена індивідуальність, тим яскравіше стають і властиві їй психопатичні риси.

Крім поведінкових і адаптивно значущих індивідуально-особистісних особливостей, існують відмінності в індивідуально-вроджених психофізіологічних особливостях. Одні люди володіють сприйнятливостю до

найтонших відтінків кольорів, інші вловлюють найменші зміни в силі світла, треті розрізняють найтонші зміни в поєднанні звуків, четверті легко помічають відмінності у формі предметів або мають загострене дотик і т.п.

Ця різна ступінь гостроти і сприйнятливості є основою різних вроджених потенцій, задатків і здібностей. Задатки - це морфологічні та функціональні особливості будови мозку, органів почуттів і руху, які виступають як природних особливостей припускають розвиток здібностей. Зв'язок між здібностями і задатками не є жорсткою і однозначною. На основі схожих задатків можуть розвиватися різні здібності, і навпаки, на основі різних задатків можуть розвиватися подібні здібності. Наявністю тих чи інших задатків пояснюється те, що при рівних умовах навчання і виховання в одних людей здібності розвиваються швидше і досягають більш високого рівня, ніж у інших.

Основні відмінності задатків від здібностей полягає в наступному:

- Задатки дані від народження, а здатності накопичуються в результаті навчання;
- Задатки на відміну від здібностей не потребують включення активного компонента діяльності, з якою вони функціонально пов'язані;
- Здібності формуються лише за активної участі людини в тих видах діяльності, до яких вони відносяться.

Задатки можуть бути загальними, спеціальними, центральними і периферійними, сенсорними і руховими.

До загальних задаткам ставляться ті, які стосуються будови і функціонування організму людини в цілому або його окремих підсистем: нервової, ендокринної, серцево-судинної, шлунково-кишкового тракту та ін. До спеціальних відносяться задатки, співвідносні з роботою спеціалізованих відділів головного мозку: інформаційного (зорового, слухового, рухового, нюхового, дотикального та інших) і мотиваційного (сила і специфіка емоційних процесів і потреб організму). Центральні задатки стосуються анатомо-фізіологічної будови ЦНС і внутрішніх органів, а периферичні -

периферичних відділів органів чуття. Сенсорні пов'язані з процесами сприйняття і переробки інформації, а рухові ставляться до роботи м'язового апарату і керуючих їм відділів ЦНС.

Щоб задатки перетворилися на виражені здібності, необхідно з дитинства створювати умови для їх формування. Сприятливе соціальне середовище може прискорювати процес розвитку і прояву здібностей, а несприятлива - сповільнювати їх розвиток, але в кінцевому підсумку, якщо є задатки, то і здатності проявляться обов'язково.

Враховуючи властивий людині гігантський генетичний поліморфізм, задатки є у кожної людини. Тому немає підстав ділити людей на здібних і нездібних. Кожна людина має специфічної системою якостей, які можуть йому дозволити розкрити свій особистісний потенціал і досягти високих результатів у певних видах діяльності.

Здібності - це стійкі властивості людей, які визначають їх успішність в різних видах діяльності. Вони не зводяться лише до знань, умінь і навичок, але забезпечують їх швидке придбання та ефективне використання на практиці. Леонтьєв виділив і описав наступні основні здібності людини:

- Загальнобіологічні - спадково закріплені властивості організму в результаті його біологічного розвитку, що виражають природу його виду;
- Специфічні - відбивають специфічну людську природу і є продуктів суспільно-історичного розвитку людства;
- Загальнолюдські або загальні - визначаються швидкістю і якістю придбаних людиною знань, умінь і навичок
- Спеціальні - це музичні, художньо-образотворчі, літературні, акторські, лінгвістичні, математичні, організаторські та інші.

Виділяють і суто професійні здібності. За Платонову це «сукупність досить стійких, хоча, звичайно, і змінюються під впливом виховання, індивідуально-психологічних якостей особистості людини, яка на основі компенсації одних властивостей особистості іншими визначає успішність навчання певної трудової діяльності, виконуючи її, і вдосконалюючись в ній».

